

Олена Ярошинська

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки, педагогіки вищої школи та управління, докторант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ПЕДАГОГІКА СЕРЕДОВИЩА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Освітнє середовище є невід'ємною частиною суспільної системи. Зв'язок освіти й середовища підкреслювався в різні історичні періоди. Питання про роль середовища, незважаючи на його давню історію й численні дослідження, дотепер залишається невирішеним однозначно. Розглянемо докладніше історичний аспект становлення теорії середовищного підходу у вітчизняній педагогіці ХХ століття.

В 1920-х рр. в радянській педагогіці зароджується педагогіка середовища («педагогика среды»), засновником якої прийнято вважати С. Шацького, йому ж приписують авторство терміна. Разом з тим необхідно відзначити, що задовго до С. Шацького К. Ушинський, Л. Пирогов, Л. Толстой, а також ряд інших мислителів і вчених говорили про важливість дослідження й використання виховних сил середовища [1, с. 48]. Великий внесок у даний напрямок досліджень також здійснив А. Лесгафт. Ним була розроблена оригінальна концепція середовищної типології дітей і вчення про вплив середовища.

Педагогіка середовища по складу дослідників і напрямків, які вони представляли (педагоги: Н. Йорданський, С. Каменев, С. Шацький, В. Шульгін та ін.; педологи й психологи: М. Басів, Л. Виготський, А. Залкінд, ранній А. Лурія, М. Берштейн, В. Торбек; «реактолог» К. Корнілов та ін.) виявляла собою конгломерат різних концепцій середовищної обумовленості особистості й стратегій використання можливостей середовища в педагогічному процесі. Усіх цих представників

поєднувало бачення педагогічного процесу у вигляді схеми, що складається із трьох елементів: об'єкт, середовище, суб'єкт [1, с. 49].

Педагогіка середовища розглядала, по-перше, процес соціалізації особистості в суспільному середовищі, по-друге, організацію виховного простору усередині школи, тобто організацію освітнього середовища, враховуючи при цьому вплив навколишнього середовища на колектив, по-третє, активну участь колективу школи в перетворенні середовища. Особлива увага приділялася організації школи, що розуміється в якості центру дитячому життю, і взаємодії школи з навколишнім середовищем.

У даний період було проведено безліч досліджень, що підтверджують залежність від середовища різних здібностей, рис та якостей особистості (І. Кальпіо, В. Смирнов), мовних навичок, мислення (А. Лурія, Е. Тихеев), цілей, мотивів (М. Басів).

Разом з тим, згідно з дослідженням Ю. Мануйлова, ідеї середовищних впливів були розроблені на початку ХХ століття набагато глибше. Так, С. Моложавий стверджував, що виховна й освітня робота полягають в організації середовища. Л. Виготський відзначав, що середовище є важелем керування виховного процесу.

Отже, учені того часу ставили перед собою завдання створювати найбільш доцільне з педагогічної точки зору середовище. Пропонувалися дві технології його організації. Перша виходила з необхідності об'єктивної зміни середовища. Л. Виготський вважав, що педагог повинен з'єднувати різні елементи середовища між собою, щоб разом вона сприяли здійсненню поставленого завдання. Ученими були розроблені різні варіанти реалізації даної технології. С. Шацкий пропонував педагогам підбирати кадри, групувати дидактичний матеріал, Н. Крупская – втягувати в середовище робітничо-селянську молодь, А. Зеленко – підсилювати або послабляти стимули, а іноді взагалі витіснити їх із середовища, Г. Бакушинский – театралізувати свята, естетично організовувати й озвучувати простір. Усі перераховані методи відбивали переконаність педагогів у корисності

окультурення середовища.

Друга технологія припускала суб'єктивну зміну середовища через характер її представлення. М. Бахтін говорить про необхідність розкривати в середовищі потенційне слово, перетворити його в значущий контекст. У рамках даної технології був розроблений екскурсійний метод (І. Греве, В. Догель, В. Менжинська та ін.); метод проектів (А. Луначарский).

Педагогіка середовища визначила нову роль педагога-організатора середовища для дітей і середовища самих дітей. Отже, завдяки «педагогіці середовища» середовище стало представлятися й використовуватися в якості джерела формування особистості. Поняття «середовище» і «виховання» стають практично ідентичними.

У наступний період через сприйняття педагогіки середовища як теорії, що проголошує відмирання школи, що розчиняється в середовищі, поняття «середовище» було дискредитовано й вилучене із професійного лексикону педагогів. Зрідка «середовище» згадується в роботах окремих авторів, але вже в іншому значенні. В 1950-ті роки у вітчизняній науці відбувається поділ понять «середовище» і «виховання». «Середовище» починають вивчати в наступній тріаді: середовище, спадковість, виховання (Б. Ананьєв, П. Блонський, Г. Костюк, І. Шмальгаузен, С. Рубінштейн та ін.).

Розширення середовищної проблематики й представлення її виховних можливостей в 70-90-ті роки ХХ століття зв'язане зі становленням системного підходу в педагогіці. Завдяки працям Ф. Корольова, А. Куракіна, Х. Лійметса, Л. Новікової та очолюваних ними дослідницьких колективів, була розкрита евристична функція категорії взаємодії. Відкриття категорії «взаємодія» спонукало до змін у поглядах на середовище. Взаємодія стала розглядатися в якості детермінаційного принципу розвитку колективу й особистості, яка вже не розглядається в якості продукту середовища, а є результатом взаємодії людину із середовищем. Середовище стає фактором взаємодії, а не виховання, як покладалося раніше. Джерелом розвитку людини є зв'язки із середовищем. Ґрунтуючись на даних тезах, учені

прийшли до думки, що управління повинне мислитися в якості управління процесом взаємодії особистості із середовищем. Управління процесом взаємодії особистості й середовища передбачало оптимізацію даного процесу за рахунок розширення поняття середовище й різноманітності способів взаємодії.

В даний період розвитку педагогічної думки середовище стали структурно підрозділяти на навколишнє середовище, середовище школи, середовище колективу й середовище індивіда. Ці середовища, відповідно до логіки системного підходу, як входили одна в одну. Середовище колективу, у свою чергу, підрозділялася на зовнішнє й внутрішнє. Вважалося, що зовнішнє середовище колективу – це все те, на що він реагує в навколишньому середовищі школи, із чим він вступає у взаємодію як іально-соцпсихологічна спільність. (А. Куракін, Л. Новікова) Внутрішнє середовище обмежене тим життєвим простором, у рамках якого учнівський колектив школи функціонує як цілісність. Зовнішнє середовище відрізнялося більш широким радіусом дії, ніж внутрішнє.

Ученими були виділені предметне середовище, предметно-естетичне середовище (П. Автомонов), природне середовище (М. Шептуховский), архітектурне (Б. Юсів), музично-пісенне, аудіо-візуальне, позашкільне середовище, життєве середовище (В. Караковский), кіносередовище (І. Левшина), міське середовище (В. Глазичев), середовище спілкування (А. Мудрик), сімейно-побутове мікросередовище (В. Бочарова), шкільне середовище (Х. Лійметс). Усі ці середовища в різних аспектах були висвітлені в літературі. Найбільш дослідженими були середовище школи, предметно-естетичне середовище колективу, позашкільне соціальне середовище й деякі інші.

В 90-ті роки ХХ століття особлива увага приділялася виховному потенціалу й виховним можливостям середовища. Передбачалося, що підвищення виховного потенціалу середовища є завданням усіх суспільних інститутів. Педагогізація середовища стала представлятися невід'ємною

складовою процесу інтеграції виховного потенціалу середовища.

Найважливішим досягненням педагогічної науки того часу стала теорія виховних систем, створена й розвинена в науковій школі академіка Л.І Новикової (В. Караківський, А. Сидоркін, Н. Селиванова, В. Семенов, А. Пашков та ін.).

Що стосується проблеми оптимізації способів взаємодії з середовищем, то стосовно до дитячого колективу вважалося, що ефективність взаємодії з середовищем залежить від реалізації наступних виховних функцій: характеру впливу середовища й участі колективу в його вдосконаленні. У певному відношенні це положення може бути перенесене й на більш старші вікові групи.

В кінці ХХ століття тенденції розвитку ідей середовищного підходу розвиваються відповідно до основних принципів державної освітньої політики, пріоритетними стають ідеї: гуманістичного характеру середовища, пріоритет суспільних цінностей, життя, здоров'я, волі, розвитку особистості. Саме демократизація суспільства не тільки дозволила середовищу реалізувати свій гуманістичний потенціал, але й створити умови для збагачення особистості, висуваючи на перший план його розвиваючу особистісно-зорієнтовану функцію. Це спонукало до зміни аспекту вивчення середовища в педагогіці: якщо попередні дослідження середовища розглядали її як складову частину виховної системи, тобто в рамках адаптивної функції середовища (готувати людину до виконання різних ролей у суспільстві), то нові підходи до середовища в педагогіці поклали в основу розвиваючу функції середовища (розвивати здатність змінювати самого себе та своє буття).

Такий підхід виражається на рівні тих понять, у контексті яких середовище використовується в педагогіці кінця ХХ століття.: «освітнє середовище», «освітнє середовище, що розвивається», «гуманістичне освітнє середовище», «адаптивне освітнє середовище». У цьому випадку поняття середовище з'єднується по значенню з освітою, роль якого в сучасному

суспільстві неухильно зростає, така підкреслена взаємозалежність понять середовище й освіта вимагала подальшого дослідження.

Отже, аналіз поглядів науковців на проблему використання потенціалу середовища для розвитку особистості показав наявність наступних підходів до визначення ролі середовища: середовище – джерело формування особистості; середовище – фактор взаємодії; середовище – частина виховного процесу; середовище – невід’ємна частина процесу соціалізації, середовище – частина освітнього процесу.

В ХХІ столітті дослідження ідей реалізації «педагогіки середовища» актуалізувалися у зв’язку з необхідністю підвищення ефективності розвитку особистості в умовах глобальних економічних, політичних та соціокультурних трансформацій суспільства. Їх дослідження є завданням наступних етапів роботи.

Список використаних джерел

1. Мануйлов Ю. С. Средовый подход в воспитании / Ю.С. Мануйлов. – 2-е издание, переработанное. – М.-Н. Новгород : Изд. Волго-Вятской академии государственной службы, 2002. – 157 с.